

บทที่ 3

พัฒนาการการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนา ในระยะก่อนมีหลักสูตรใช้ (ก่อน พ.ศ. 2435)

การจัดการศึกษาในระยะก่อนมีการประกาศใช้หลักสูตรระดับมัธยมศึกษาที่จะกล่าวถึงนี้เป็นสภาพการศึกษาในสมัยสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์ ช่วงก่อนพุทธศักราช 2435 ซึ่งเป็นการจัดการศึกษาที่ไม่มีแบบแผน (Informal Education) กล่าวคือไม่มีการกำหนดรูปแบบหลักสูตร แบบเรียน ไม่มีโรงเรียน ไม่มีครูประจำการ ไม่มีองค์การจัดการศึกษาโดยตรงและไม่ได้กำหนดว่าเรียนกี่ปี ขึ้นอยู่กับความสามารถของผู้เรียนที่จะรับเอาความรู้ไว้ได้เร็วเพียงใดและการมีเวลาว่างของครูผู้สอน ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนาเท่านั้น

หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช (อ้างถึงในทิพวัน เวศการี 2525: 17 - 18) ให้ความคิดเห็นเกี่ยวกับการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนาในระยะก่อนประกาศใช้หลักสูตรมัธยมศึกษาอย่างเป็นทางการว่า

ศาสนาพุทธเป็นศาสนาที่สั่งสอน ไปที่ไหนก็สอนที่นั่น... เมื่อไปตั้งสั่งสอนศาสนาที่ไหนก็ต้องสั่งสอนให้คนอ่านหนังสือออกด้วย เพราะฉะนั้นการศึกษาของเมืองไทยเริ่มแรกมาจากศาสนาพุทธ มาด้วยการเรียนหนังสือจากพระจากวัด

การเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนาในสมัยก่อนมีหลักสูตรมัธยมศึกษาใช้ มีการเรียกชื่อต่าง ๆ กัน เช่น วิชาจรยา หรือธรรมจรยา หรือธรรมจารี หรือจริยศึกษา หรือศีลธรรม และปัจจุบันเรียกชื่อว่า วิชาพระพุทธศาสนา ซึ่งจัดรวมอยู่ในหลักสูตรสังคมศึกษา พุทธศักราช 2521 และหลักสูตรสังคมศึกษา พุทธศักราช 2524 ดังมีรายละเอียดเกี่ยวกับการเรียนการสอนในแต่ละสมัยดังต่อไปนี้

สมัยสุโขทัย (พ.ศ. 1781 - 1920)

การเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนาในสมัยนี้ไม่มีหลักฐานปรากฏไว้นั้นชัดว่าจัดอย่างไร แต่ทราบว่าพระพุทธศาสนาที่ลี้ลับกวางศได้เผยแผ่เข้ามาในกรุงสุโขทัยสมัยพ่อขุนรามคำแหง เมื่อมหाराช เมื่อประมาณ พ.ศ. 1800 (ขำนาญ นิสารัตน์ 2526: 7) พ่อขุนรามคำแหงทรงเลื่อมใสการประพาศปฏิบัติของพระสงฆ์ที่เคร่งครัด มีระเบียบวินัยดี จึงทรงประกาศรับพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ ทรงนิมนต์พระสงฆ์ลี้ลับกวางศจากนครศรีธรรมราชขึ้นไปประดิษฐาน ณ กรุงสุโขทัย (พระโสภณคณาภรณ์ 2529: 385 - 398) พ่อขุนรามคำแหงทรงเห็นว่าพระพุทธศาสนามีอิทธิพลอย่างมากที่ช่วยให้ราษฎรมีศีลธรรมดี จึงทรงนิมนต์พระสงฆ์มาแสดงธรรม เทศนาบนพระแท่นมณีคศิลา ให้ประชาชนฟังทุกวันพระและวันโกน นับว่าเป็นการอบรมจริยธรรมต่าง ๆ ง่าย ๆ (ดวงเดือน พิศาลบุตร 2517: 4)

สมัยสุโขทัยมีศูนย์กลางการศึกษาหาความรู้ได้จากวัด วัง บ้าน และสำนักปราชญ์ราชบัณฑิต สำหรับการศึกษาในวัดนั้นเป็นสถานศึกษาของราษฎรสามัญมีพระสงฆ์เป็นครู ผู้เรียนส่วนมากเป็นผู้ชาย เพราะต้องอยู่กินใกล้ชิดกับพระในวัดจนเรียนจบ วิชาที่สอนส่วนใหญ่สอนวิชาจริยศึกษา ศีลธรรมจรรยา มารยาท เรื่องเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาและภาษาบาลี อุปกรณ์การเรียนได้แก่ กระดานเขียนซึ่งทำด้วยไม้กระดาน กว้าง 1 คืบ ยาว 2 ศอก หนา 1 นิ้ว ใสบกให้เรียบแล้วทาด้วยเขม่าก้นหม้อกับน้ำข้าวหรือข้าวสุกเพื่อให้มีสีดำแล้วนำมาใช้เขียนแทนสมุดปัจจุบัน ส่วนดินสอมี 2 อย่างคือ สีขาวกับสีเหลือง ทำด้วยดินเหนียวปั้นเป็นแท่งแล้วตากแดดให้แห้ง เรียกว่า ดินสอหิน ส่วนไม้บรรทัดทำด้วยไม้หรือไม้ไผ่ กว้างประมาณ 1 นิ้ว ยาวประมาณ 1 ศอก ใสบกให้เรียบใช้สำหรับตีเส้นบรรทัดเวลาเขียน (อบรม สนิทบาล และชาญชัย ศรีไสยเพชร 2522: 57 - 58)

ส่วนการศึกษาของผู้หญิงจะเรียนวิชาแม่บ้านการเรือนจากครอบครัวหรือไปเรียนในวังไม่ได้เรียนการอ่านการเขียนเพราะกล่าวกันว่า คนไทยทวงลูกสาวมากไม่ต้องการให้เขียนเพลงยาว หรือจดหมายโต้ตอบกับพวกหนุ่ม ๆ แต่ในราชตระกูลขุนนางชั้นสูง ๆ เด็กผู้หญิงบางคนได้เรียนอ่านและเขียนหนังสือโดยมีพรหมณ์หรือราชบัณฑิตเป็นผู้สอนและเรียนกันในวัง (อบรม สนิทบาล และชาญชัย ศรีไสยเพชร 2522: 58)

สมัยพระมหากษัตริย์ราชาลีไท (พ.ศ. 1897 - 1919) ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา มาก ทรงสละราชสมบัติออกผนวชเพื่อศึกษาพระพุทธศาสนา และราษฎรได้บวชเรียนตามจึงเกิด ประเพณีชายไทยอายุ 20 ปีบริบูรณ์ให้บวชเพื่อเข้าศึกษาเล่าเรียนพระพุทธศาสนา (สมคิด บางโม 2524: 36) นับเป็นแบบอย่างการบวชเรียนในพระพุทธศาสนาของไทยสืบต่อมาจนทุกวันนี้ และ จากการบวชเรียนของพระองค์ทำให้ทรงรอบรู้พระไตรปิฎกอย่างแตกฉาน ทรงพระราชนิพนธ์ หนังสือเกี่ยวกับการศาสนาขึ้นเล่มหนึ่งชื่อ ไตรภูมิพระร่วง (เดญมิกถา) เพื่อมุ่งสั่งสอนประชาชน ให้มีความประพฤติดี มีศีลธรรม ไม่กล้าทำความชั่ว มีความเกรงกลัวต่อบาปกรรม ถือว่าเป็น หนังสือสอนศีลธรรมเล่มแรกของไทย ซึ่งคงเหลือตกทอดมาถึงสมัยปัจจุบัน (จิตรกร ตั้งเกษมสุข 2525: 41 - 42) นอกจากนี้พระองค์ได้ทรงอุทิศพระมหาปราสาทให้เป็นสถานที่ศึกษาเล่าเรียน พระปริยัติธรรมแก่พระภิกษุสงฆ์ด้วย (ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ และคณะ 2526: 45)

สมัยกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ. 1893 - 2310)

พระมหากษัตริย์ไทยที่ทรงเลื่อมใสศาสนาพุทธและได้เสด็จออกผนวชมีพระบรมไตร-
โลกนาถ และพระเจ้าทรงธรรม คนไทยสมัยนี้นิยมการสร้างวัดโดยมีความ เชื่อว่าได้กุศลแรง

การศึกษาสมัยกรุงศรีอยุธยาคำ เน้นการคล้ายคลึงสมัยสุโขทัย ศูนย์กลางการศึกษา นอกจากจะมีวัด วัง บ้าน และสำนักปราชญ์ราชบัณฑิตแล้ว ยังมีโรงเรียนมิชชันนารีเพิ่มอีกแห่งหนึ่ง เนื่องจากมีชาติตะวันตกเริ่ม เข้ามาในไทยได้ช่วยจัดการศึกษาและ เผยแพร่ศาสนาคริสต์ควบคู่ไปด้วย

ในด้านการศึกษาของผู้ชายไทย มุ่งเรียนเพื่อให้อ่านออกเขียนได้ เมื่อโตขึ้นจะบวช เรียน คือบวชแล้วเรียนธรรมะ เรียนภาษาบาลี ส่วนการศึกษาของผู้หญิงไทยนั้น สำหรับผู้หญิง ไทยธรรมดาไม่มีการเรียนทางอักษรศาสตร์และเลข คงมีแต่การเรียนวิชาชีพ การเรือน การครัว ตลอดจนทั้งกิจการมาฆาต่าง ๆ เพื่อป้องกันมิให้ผู้หญิงรู้หนังสือแต่ง เพลงยาวเกี่ยวหนุ่ม ๆ แต่ผู้หญิง ที่เป็นราชตระกูลเริ่มเรียนภาษาไทย ตลอดจนการประพันธ์ด้วย (สมคิด บางโม 2524: 36)

อุปกรณ์การเรียนสมัยนี้จะใช้กระดาษข่อย เขียนด้วยหมึกฝรั่ง หมึกจีน พระสงฆ์หรือนัก การศึกษาในราชสำนักรู้จักนำไม้ไผ่มาประดิษฐ์ เป็นปากไก่ชุบเส้นหมึกเขียนบนกระดาษข่อย นอกจากนี้ ในที่ห่างไกลตามชนบทนิยมเอาใบลานมาเขียนด้วยเหล็กแหลมซึ่ง เรียกว่า "จารหนังสือ" (มหาวิทยาลัยรามคำแหง 2519: 206 - 207)

สมัยพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. 1991 - 2031) ได้เกิดหนังสือเกี่ยวกับพุทธศาสนาขึ้นคือ มหาชาติคำหลวง ซึ่งนักปราชญ์ราชบัณฑิตช่วยกันแต่งเพื่อเลียนแบบพระมหาทศธรรมราชาลิไทที่ทรงแต่งหนังสือไตรภูมิพระร่วง (จิตรกร คัง เกษมสุข 2525: 41 - 42)

สมัยสมเด็จพระนารายณ์ (พ.ศ. 2199 - 2231) ทรงให้การอุปถัมภ์แก่ศาสนาทุกศาสนา ทั้งศาสนาพุทธ คริสต์ และอิสลาม ทรงโปรดให้พระโหราธิบดีแต่งหนังสือแบบเรียนภาษาไทยเล่มแรกขึ้นชื่อ จินตมานฉิ เพื่อให้นักไทยรู้ภาษาของตนอย่างลึกซึ่งสามารถใช้เป็นแนวทางที่จะศึกษารวม เนียมศาสนานิยมในวัฒนธรรมของตนเองก่อนที่จะหันไปเลื่อมใสหรือเปลี่ยนไปเข้ารีตศาสนาอื่น (มหาวิทยาลัยรามคำแหง 2519: 206) หนังสือเล่มนี้ใช้ต่อมาจนถึง พ.ศ. 2414 สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

สภาพการเรียนการสอนพระพุทธศาสนาในสมัยนี้ ลาลูแบร์ (La Loubiere) เอกอัครราชทูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ประเทศฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาติดต่อกับไทยสมัยพระนารายณ์ เมื่อ พ.ศ. 2230 - 223. ได้เล่าถึงการจัดการศึกษาของไทยสมัยนั้นในจดหมายเหตุลาลูแบร์ฉบับสมบูรณ์ ดังนี้ (ลาลูแบร์ 2510: 261 - 262)

เมื่อได้เลี้ยงบุตรมาเติบโตใหญ่ถึงอายุ 7 หรือ 8 ขวบแล้ว ชาวสยามจะส่งบุตรของตนให้ไปอยู่ที่วัดกับพระภิกษุสงฆ์..... พระสงฆ์อันเป็นอาจารย์ในวัดสอนอนุชนเหล่านี้ให้รู้จักอ่าน เขียน และนับจำนวนเป็นสำคัญ..... ทั้งสอนองค์ศีลองค์ธรรม และชาติกเกี่ยวกับพระสมณโคดม

สมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ (พ.ศ. 2275 - 2307) ทรงกวดขันการศึกษาทางพุทธศาสนาเป็นพิเศษ พระองค์จะไม่ทรงแต่งตั้งผู้ที่ยังไม่บวชเรียนในพระพุทธศาสนาเป็นข้าราชการ นับว่าเป็นการส่งเสริมให้ประชาชนได้รับการศึกษาทั้งทางหนังสือและทางศาสนา (สุพิศรา ชมเกตุ 2523: 4) ในรัชกาลนี้พระสงฆ์ไทยได้ออกไปบวชเรียนให้แก่พระสงฆ์ลังกา ทำให้ศาสนาพุทธซึ่งได้เลื่อมสุมานานกลับมามีความมั่นคงในลังกาอีกครั้งหนึ่ง (สำนักนายกรัชมณตรี 2510: 72) และสืบต่อมาจนถึงทุกวันนี้

สมัยกรุงธนบุรี (พ.ศ. 2311 - 2325)

การเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สอง นำความเสียหายให้แก่ไทยมากมาย ตลอดทั้งหลักฐาน

การเรียนการสอนพระพุทธศาสนาด้วย เนื่องจากคัมภีร์พุทธศาสนาถูกเผาผลาญและสูญหายไปมาก ผู้มีวิชาความรู้ เหลืออยู่น้อย เพราะถูกฆ่าตาย และตลอดรัชกาลของพระเจ้ากรุงธนบุรีได้เกิดสงคราม ทำให้ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาได้น้อย แต่พระองค์ยังทรงทำนุบำรุงการศึกษาในวัด เช่นเดียวกับสมัยก่อน ๆ นอกจากนี้ยังทรงปรับปรุงวัดวาอารามและโปรดให้ทำสังคายนาพระสงฆ์ เพื่อให้พระสงฆ์อยู่ในพระธรรมวินัยและตั้งใจศึกษาอบรมสอนหนังสือให้แก่ศิษย์ ทรงโปรดให้มีการเสาะแสวงหาและรวบรวมตำราต่าง ๆ มาเก็บไว้ที่อารามหลวงเพื่อใช้เล่าเรียนต่อไป (ดวงเดือน พิศาลบุตร 2517: 6)

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325 - 2435)

การศึกษาในสมัยนี้ยังคงเหมือนในสมัยกรุงศรีอยุธยา วัด วัง บ้าน และสำนักปราชญ์ราชบัณฑิตยังเป็นศูนย์กลางการศึกษา เช่นเดิม สมัยนี้ได้จัดการเรียนการสอนดังนี้

การศึกษาสำหรับผู้ชายนั้น ราษฎรนิยมส่งบุตรหลานไปฝากกับพระเพื่อเรียนอ่าน เขียนหนังสือไทย ศึกษาหลักธรรมพระพุทธศาสนาเบื้องต้น เรียนภาษาบาลีเพื่อใช้ศึกษาคัมภีร์พุทธศาสนา และอบรมจรรยา มารยาท ส่วนพระได้อาศัยศิษย์ปรนนิบัติรับใช้ เมื่อเด็กมีอายุพอควรก็ให้บรรพชา เป็นสามเณรและเรียนข้อธรรมสูงขึ้นไปอีก จนอายุครบ 20 ปี อุปสมบทเป็นพระภิกษุ ศึกษาพระธรรมวินัยตามประเพณี ส่วนชนชั้นสูง เช่น พระโอรส เจ้านาย และบุตรหลานข้าราชการชั้นผู้ใหญ่จะเข้ารับการศึกษาในพระบรมมหาราชวัง หรือจากสำนักราชบัณฑิตซึ่งสอนวิชาเฉพาะอย่างตามความต้องการของผู้เรียนนอกเหนือไปจากการศึกษาพระธรรมระหว่างอุปสมบท

สำหรับการศึกษาของผู้หญิงนั้น มักนิยมส่งเด็กหญิงเข้าไปอยู่ตามตำหนักเจ้านายในพระบรมมหาราชวังหรือตามบ้านข้าราชการชั้นสูง เพื่อเรียนรู้ขนบธรรมเนียมประเพณีและวิชาความรู้ต่าง ๆ ตลอดจนกิริยามารยาทและการครองตน ประเพณีนี้ได้ดำเนินมาจนตลอดสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ส่วนพระมหากษัตริย์ เจ้านาย ข้าราชการ และประชาชนได้ให้ความอุปถัมภ์แก่การศึกษาพระพุทธศาสนาทางอ้อมด้วยการสร้างวัด ปฏิสังขรณ์วัด ตลอดจนทำนุบำรุงพระสงฆ์ซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้แก่ราษฎรทั้งหลายตลอดมา (วิลาสวงศ์ พงศบุตร 2519 :

สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325 - 2352) ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา โดยทรงสนับสนุนให้พระสงฆ์ศึกษาพระธรรมวินัย ค้นคว้าสอบสวนพระไตรปิฎกอยู่เสมอ (วิลาสวงศ์ พงศะบุตร 2519: 160) ทรงโปรดให้ทำสังคายนาพระไตรปิฎกเพื่อใช้ศึกษาอ่านในทอมนเถียรธรรม วัดพระศรีรัตนศาสดาราม โปรดให้ราชบัณฑิตมาสอนพระปริยัติธรรมแก่พระภิกษุสามเณรที่ทอมนเถียรธรรม จึงเป็นประเพณีการจัดตั้งโรงเรียนพระปริยัติธรรมสืบต่อมา (ดวงเดือน พิศาลบุตร 2517: 7 - 8) และพระสงฆ์ได้เผยแพร่การศึกษาโดยแสดงธรรมสั่งสอนประชาชนซึ่งส่วนมากจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับไตรภูมิพระร่วง

สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (พ.ศ. 2352 - 2367) ได้มีการแก้ไขวิธีสอนพระปริยัติธรรมของพระภิกษุสามเณรที่เป็น เปรียญให้มีความรู้สูงขึ้น เดิมกำหนดเป็น 3 ชั้น คือ ภิกษุสามเณรองค์ใดเรียนรู้ภาษาบาลีพอสมควรแปลพระสูตรได้ ทรงแต่งตั้งให้เป็นเปรียญตรี ถ้าแปลพระวินัยได้ทรงแต่งตั้งให้เป็นเปรียญโท และถ้าแปลพระปรมาภิไธยได้ว่าแปลได้ครบพระไตรปิฎก ทรงแต่งตั้งให้เป็นเปรียญเอก (วิลาสวงศ์ พงศะบุตร 2519: 161) ต่อมาสมเด็จพระสังฆราช (มี) วัดมหาธาตุ ทรงคิดระเบียบและหลักสูตรการศึกษาโดยกำหนดหลักสูตรที่ใช้ให้ยากขึ้นไปโดยลำดับ ตลอดถึงวิธีสอบพระปริยัติธรรมโดยโปรดให้มีการสอบจนถึงประโยค 9 ผู้สอบได้ประโยค 1 - 2 - 3 เป็นเปรียญตรี ผู้สอบได้ประโยค 4 - 5 - 6 เป็นเปรียญโท และผู้สอบได้ประโยค 7 - 8 - 9 เป็นเปรียญเอก นับว่าการศึกษาระดับบาลีได้รุ่งเรืองขึ้นเป็นอย่างมาก (ชานาญ นิสารัตน์ 2524: 106) พระองค์ได้โปรดให้ตั้งโรงเรียนหลวงขึ้นซึ่งใช้เป็นที่บริจาคทานแก่คนยากจน คนพิการ และภิกษุสามเณร แล้วจัดให้เป็นที่ตั้งแสดงพระธรรมเทศนาและสอนวิชาการต่าง ๆ แก่คนทั่วไป นับว่าโรงเรียนเป็นโรงเรียนประเภทหนึ่ง (สุรพันธ์ ชันด์ทอง 2520: 56 - 57)

สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2367 - 2394) ทรงโปรดให้ปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน แล้วให้นักปราชญ์ราชบัณฑิตรวบรวมวิชาความรู้ต่าง ๆ จารึกไว้บนแผ่นศิลาประดับไว้รอบระเบียงในวัดพระเชตุพน เพราะคนสมัยนั้นห่วงหาพันวิชากันมากทั้ง ๆ ที่มีความรู้ดีและเพื่อให้ประชาชนทุกชั้นได้ศึกษาหาความรู้โดยเสมอภาคกัน วัดพระเชตุพนจึงถือว่าเป็นวัดมหาวิทยาลัยแห่งแรกของไทย (อบรม ลินทิบาล และชาญชัย ศรีไสยเพชร 2522: 66) นอกจากนี้ทรงสนับสนุนการเล่าเรียนพระปริยัติธรรมและส่งเสริมให้มีการแปลพระคัมภีร์ต่าง ๆ จากภาษาบาลีเป็นภาษาไทย โปรดให้พระภิกษุสามเณรเข้าไปเรียนพระปริยัติธรรมที่พระที่นั่ง

คุณิตมทาปราสาทในพระบรมมหาราชวัง ปรับปรุงแก้ไขวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ให้ถูกต้องตาม พระพุทธบัญญัติ เพื่อให้ประชาชนคงความ เลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาสืบต่อไป (วิลาสงศ์ พงศบุตร 2519: 162 - 163) ในสมัยนี้ได้มีหนังสือเรียนเกิดขึ้นใหม่อีก 2 เล่มคือ หนังสือ ประถม ก กา และหนังสือประถมมาลา

หนังสือประถม ก กา ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่งและไม่ทราบว่าแต่งเมื่อไร หนังสือเล่มนี้ แต่งเป็นคำกลอนและกาพย์ เริ่มตั้งแต่แม่ ก กา เป็นต้นไปจนถึงแม่ เกย เนื้อเรื่องว่าด้วยลักษณะ วิธีการเล่าเรียนหนังสือ กล่าวถึงกิจวัตรของศิษย์วัดหรือนักเรียนในสมัยนั้นตั้งแต่ตื่นนอนจน เข้านอน ว่ามีอะไรบ้าง สิ่งใดพึงทำ สิ่งใดพึงเว้น เป็นคำสั่งสอนไปด้วย (กระทรวงศึกษาธิการ 2507: 21)

หนังสือประถมมาลา กล่าวกันว่าผู้แต่งคือพระเทพโมลี วัชรราชบุรณะ แต่งเป็นคำกาพย์ เริ่มตั้งแต่แม่ ก กา กน กง กก กค กข กม เกย คำอธิบายวิธีอ่านและเรียนขอม (กระทรวง ศึกษาธิการ 2507: 23)

ใน พ.ศ. 2384 หมอมรดเลิศได้ตั้งโรงพิมพ์ขึ้นในประเทศไทย เพื่อพิมพ์คำสอนศาสนา วิทยานั่นสมเด็จพระเจ้าอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริโปรดให้ซื้อเครื่องพิมพ์มาไว้ที่วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นโรงพิมพ์แห่งแรกของคนไทย พิมพ์หนังสือทางพุทธศาสนา (สุพัตรา ชมเกตุ 2523:6) พระองค์ทรงเห็นว่าพระสงฆ์ไทยประพฤติดิฉันแก่ไปจากพระวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้มาก จึงทรงตั้งคณะสงฆ์นิคายใหม่ขึ้นคือธรรมยุติกนิกาย เมื่อ พ.ศ. 2372 และเป็นเหตุให้พระสงฆ์ นิกายเดิม (มหานิกาย) หันไปปรับปรุงตนเองเพื่อให้เป็นที่เลื่อมใสศรัทธาแก่ประชาชนบ้าง นับเป็นการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอันเป็นประโยชน์ในวงการพระพุทธศาสนาของไทย (วิลาสงศ์ พงศบุตร 2519: 163)

สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2394 - 2411) ทรงสนพระทัย ในพระพุทธศาสนา ทรงแตกฉานในพระธรรมวินัยจนสอบได้เปรียญ 9 ประโยค ทรงเห็นว่าพระสงฆ์โดยทั่ว ๆ ไปในขณะนั้นมีพระวินัยย่อหย่อน จึงทรงตั้งธรรมยุติกนิกายขึ้นอีกนิกายหนึ่ง ซึ่งถือวัตรปฏิบัติ เคร่งครัดมาก

สำหรับการบวชเรียนนั้น ทรงวางระเบียบในการรับกุลบุตร เข้ามาบรรพชาและ อุปสมบทอย่างเคร่งครัด ทรงเป็นพระอุปปัชฌาย์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

และพระราชวงศ์ ตลอดจนทรงเป็นพระอาจารย์ของเจ้านายอีกหลายพระองค์ด้วย ทรงเอาพระทัยใส่กวดขันการศึกษาของพระภิกษุสงฆ์มาก โปรดให้นิมนต์พระสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์ และแสดงพระธรรมเทศนาในพระบรมมหาราชวังอยู่เสมอ พระภิกษุสงฆ์จึงต้องระมัดระวังการศึกษาพระธรรมและพระวินัยให้ปฏิบัติโดยถูกต้อง (วิลาสวงศ์ พงศะบุตร 2519: 165-166)

พนัส หันนาคินทร์ (2521: 122) ได้จำแนกผู้เข้าศึกษาในวัดในสมัยรัชกาลนี้เป็น 3 ประเภทคือ

พวกแรก ได้แก่พระภิกษุ เป็นผู้บวชเรียนตามประเพณีเพื่อศึกษาพระธรรมวินัยและพระปริยัติโดยเฉพาะการเรียนภาษามาลี จะบวชเมื่อตอนอายุ 20 ปี ซึ่งเป็นวัยเข้าสู่ความเป็นผู้ใหญ่ การได้รับการศึกษาทางจริยธรรมและทางพุทธศาสนา จะช่วยชี้นำจุดมุ่งหมายในชีวิตให้ดีขึ้น เหมาะสมที่จะ เป็นผู้ครอง เรือนและหัวหน้าครอบครัวต่อไป

พวกที่สอง ได้แก่สามเณร ซึ่งนิยมบวชเมื่ออายุ 11 - 12 ขวบ เป็นการใช่วินัยทางพระ เป็น เครื่องล่อมเกลานิสัยใจคอให้รู้จักความเป็นระเบียบ ความมีวินัย เป็นเครื่องบ่งกัน ความประพฤติที่จะนำไปสู่ความวุ่นวายต่าง ๆ

พวกที่สาม ได้แก่ศิษย์วัด ซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้ช่วย เหลือพระภิกษุและสามเณรและได้เรียนหนังสือ ส่วนการฝึกอบรมทางจริยธรรมเป็นผลพลอยได้ไปด้วย

วิลาสวงศ์ พงศะบุตร (2519: 120) ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411 - 2453) ทรงตระหนักในอิทธิพลของมหาอำนาจตะวันตกที่กำลังแผ่ขยายในภูมิภาคนี้ จึงจำเป็นต้องปรับปรุงบ้านเมืองและพัฒนาคนไทยให้มีความรู้วิทยาการตะวันตก แต่ทรงมีความวิตกไปว่า เด็กชั้นหลังจะห่างเหินจากศาสนา จนกลายเป็นคนไม่มีธรรมในใจมากขึ้น คนที่ไม่มีธรรมะ เป็น เครื่องยึดเหนี่ยวให้ดำเนินตาม คงจะหันไปทางทุจริตโดยมาก (อ้างถึงในทิพวัน เวศกาวิ 2525: 22 - 23) ดังนั้นใน พ.ศ. 2414 ทรงตั้งโรงเรียนหลวงขึ้นในพระบรมมหาราชวัง นับเป็นโรงเรียนแรกที่มีขึ้นตรงตามศัพท์โรงเรียนที่เข้าใจกัน และโปรดให้มีการประกาศชักชวนพระราชวงศ์และข้าราชการให้ส่งบุตรหลานเข้าเล่าเรียน ผู้เรียนจะได้รับพระราชทานเสื้อผ้าถุงท่มกับ เบี้ยเลี้ยงกลางวันทุกวัน ส่วนครูผู้สอนทรงให้สอนโดยอาการเรียบร้อย ไม่ให้คำติหยาบคาย ใน พ.ศ. 2427

ทรงโปรดให้จัดตั้งโรงเรียนขึ้นตามวัดหลายแห่ง แห่งแรกคือโรงเรียนวัดมทรณพาราม เพื่อให้ประชาชนได้ศึกษาเล่าเรียนโดยไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียน โดยทรงมีเหตุผลว่า "...ถ้าจะไปตั้งที่อื่นนอกจากในวัดก็เห็นว่ามีความขัดข้อง เพราะจะไปเป็นปรปักษ์กับประเพณีเดิมซึ่งฝากเด็กไปเรียนตามวัด" (กระทรวงศึกษาธิการ 2507: 28 - 48) นอกจากนี้วิลาสวงศ์ พงศบุตร (2519: 124 - 125) ได้กล่าวถึงเหตุผลที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจัดตั้งโรงเรียนขึ้นตามวัดอีกว่า

การจัดตั้งโรงเรียนหลวงขึ้นใหม่นั้น จะต้องจ่ายเงินเป็นจำนวนมาก ถ้าต้องซื้อที่ดินและก่อสร้างโรงเรียนด้วยก็จะสิ้นเปลืองยิ่งขึ้น ถ้าตั้งโรงเรียนหลวงในวัดจะได้อาศัยทั้งที่ดินและศาลาที่มีอยู่แล้ว นอกจากนี้วัดยังมีอยู่ในชุมชนทั่วทุกแห่ง เป็นการสะดวกด้วยทั้งปวง

ในการจัดตั้งโรงเรียนขึ้นตามวัดต่าง ๆ นั้น ทรงมอบให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงรับหน้าที่อำนวยการจัดการศึกษาฝ่ายโรงเรียนวัดทั้งในกรุงและหัวเมือง ทรงจัดพระสงฆ์จากกรุงเทพออกไปอยู่ตามวัดในหัวเมืองเพิ่มขึ้น ดังนั้นการจัดการศึกษาให้โรงเรียนอยู่ในวัดจึงเป็นการสนับสนุนให้เด็กสนใจในพระพุทธศาสนา ทำให้ประชาชนใกล้ชิดกับวัดและศาสนา (วิลาสวงศ์ พงศบุตร 2519: 125) ต่อมาได้จัดตั้งโรงเรียนหลวงสำหรับราษฎรขึ้นตามวัดในส่วนภูมิภาคอีก

ในการจัดตั้งโรงเรียนหลวงสำหรับราษฎรนี้ ราษฎรพากันเข้าใจผิดว่าเป็นการเกณฑ์บุตรหลานไปเป็นทหาร ในปี พ.ศ. 2428 ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าออกกฎหมายประกาศแจ้งชักชวนให้ราษฎรเข้าใจถึงจุดมุ่งหมายที่แท้จริงของรัฐบาลในการตั้งโรงเรียนดังต่อไปนี้ (กระทรวงศึกษาธิการ 2507: 48 - 50)

ที่พูดเล่าลืออย่างนั้น เป็นการไม่จริง ห้ามอย่าให้ผู้ใดพลอยตื่นตื่นเชื่อฟังคำเล่าลือนี้เป็นอันขาด คนที่จะชักชวนเป็นทหารก็มีอยู่พวกหนึ่งต่างหาก ไม่ต้องตั้งโรงเรียนเกลี้ยกล่อมมาเป็นทหารเลย อนึ่ง เด็กทั้งปวงก็ล้วนแต่เป็นบุตรหลานไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน ถ้าจะเก็บเอามาเป็นทหารเสียตรง ๆ นั้นจะไม่ได้หรือ จะต้องตั้งโรงเรียนเกลี้ยกล่อมให้ลำบากและเปลืองพระราชทรัพย์ด้วยเหตุใด

เนื่องจากขณะนั้นยังไม่มีโรงเรียนฝึกหัดครูและขาดแคลนครูที่จะทำการสอน จึงต้องอาศัยพระภิกษุทำหน้าที่เป็นครูสอน ฉะนั้นการสอนตามโรงเรียนต่าง ๆ อาจจะไม่เท่าเทียมกัน

จึงทรงดำริหาทางปรับปรุงการสอนของครูให้ดียิ่งขึ้น ได้ประกาศเดือนพระสงฆ์ให้สอนหนังสือตามแบบเรียนหลวง 6 เล่ม แต่ไม่เป็นไปตามพระราชประสงค์เพราะหนังสือมีไม่เพียงพอ (กระทรวงศึกษาธิการ 2507: 48)

ในปี พ.ศ. 2427 ได้จัดให้มีการสอบไล่หนังสือไทยขึ้นเป็นครั้งแรก ผู้เรียนจบแบบเรียนหลวง 6 เล่มและสอบได้จะได้รับใบสำคัญแสดงว่าสอบไล่ได้ชั้นประโยคหนึ่ง จะไปรับราชการหรือเรียนต่อประโยค 2 ก็ได้ (ดวงเดือน พิศาลบุตร 2517: 13)

เกี่ยวกับเรื่องค่าใช้จ่ายนั้น วรวิทย์ วศินสรากร (2519: 26) กล่าวว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงลดค่าใช้จ่ายในโรงเรียนให้น้อยลงโดยให้พระเป็นครูสอนนักเรียน ถึงคราวสอบไล่คิดเงินให้เป็นรางวัลแก่ครูตามจำนวนนักเรียนที่สอบไล่ได้ คือประโยคหนึ่งคนละ 3 บาท ประโยคสองคนละ 6 บาท ต่อมาได้ยกเลิกเนื่องจากให้ผลร้ายแก่การศึกษา

เมื่อการเล่าเรียนเจริญขึ้นเจ้าพนักงานสำหรับบังคับจัดการเล่าเรียนและอาจารย์ผู้ฝึกสอนวิชามีมากขึ้นจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานที่จัดการเล่าเรียนรวมเป็นกรมขึ้นเรียกว่ากรมศึกษาธิการใน พ.ศ. 2430 และเป็นกรมหนึ่งในราชการฝ่ายพลเรือน มีหน้าที่จัดการศึกษาเล่าเรียน การศาสนา การพิพิธภัณฑและการพยาบาลของประเทศ ให้โอนโรงเรียนทั้งหมดมาขึ้นกับกรมศึกษาธิการ โดยโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพเป็นผู้ดูแลกรมศึกษาธิการ (วิลาสวงศ์ พงศบุตร 2519: 125)

ในค่านแบบเรียนนั้น กระทรวงศึกษาธิการ (2507: 53 - 95) กล่าวว่าในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้เลิกใช้แบบเรียนหลวง 6 เล่มของพระยาศรีสุนทรโวหาร มาเป็นแบบเรียนเร็ว 3 เล่มซึ่งกรมศึกษาธิการแต่งขึ้นใหม่แทนโดยทรงให้เหตุผลว่าแบบเรียนเดิมต้องใช้เวลาเรียน 3 ปี ทำให้เสียเวลาในการศึกษามาก ส่วนแบบเรียนเร็วใช้เวลาเรียนปีเดียวหรือปีครึ่งเป็นอย่างช้า และในปีนี้ได้ตั้งโรงเรียนมหาธาตุวิทยาลัยขึ้นที่วัดมหาธาตุเป็นโรงเรียนพระปริยัติธรรม ในปี พ.ศ. 2432 มีการเปลี่ยนชื่อกรมศึกษาธิการเป็นกรมธรรมการ และยกฐานะเป็นกระทรวงตั้งแต่ พ.ศ. 2433 แต่ยังไม่ได้ประกาศชื่อกระทรวงและทรงได้ปรับปรุงแก้ไขหลักสูตรสำหรับสอบไล่ซึ่งเดิมในปี พ.ศ. 2427 กำหนดให้มีการสอบไล่ปีละครั้ง เป็นสอบไล่ปีละ 2 ครั้ง เพื่อมิให้นักเรียนต้องรอสอบเป็นเวลานาน ต่อมาในปี

พ.ศ. 2435 ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ประกาศตั้งกรมธรรมการเป็นกระทรวงธรรมการ มีเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) เป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ

จากหลักฐานต่าง ๆ ที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนา ในระยะก่อนประกาศใช้หลักสูตรอย่างเป็นทางการสรุปได้ดังนี้

ด้านหลักสูตร ตั้งแต่สมัยสุโขทัยเรื่อยมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ช่วงก่อน พ.ศ. 2435 เป็นระยะที่ยังไม่ได้ประกาศใช้หลักสูตรที่เป็นรูปแบบแน่นอน จึงจัดการศึกษาไม่เป็นแบบแผน ทั้งนี้เนื่องจากหลักสูตร เป็น เสมือนแม่แบบที่กำหนดแนวทางการจัดการศึกษาให้แก่ผู้เรียนว่า เน้นหนักไปทางใด มีผลคือต่อตัวนักเรียนและสังคมอย่างไร ซึ่งต้องคำนึงถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคม การเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม วิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยีด้วย แต่พอที่จะสะท้อนให้เห็นว่า การเรียนการสอนพระพุทธศาสนานั้น เน้นที่จะให้มีความรู้พระพุทธศาสนาเป็นหลัก ซึ่งพระสงฆ์เป็นผู้กำหนดหลักสูตรและใช้หลักสูตรด้วยตนเองซึ่งยึดหยุ่นตามสภาพของความสามารถของผู้เรียนและการมีเวลาว่างในการที่จะสั่งสอนอบรมของครูผู้สอน

ด้านความมุ่งหมายการเรียนการสอน เพื่ออบรมสั่งสอนศีลธรรม จริยธรรม และ ขนบธรรมเนียมประเพณีให้ประพฤติปฏิบัติตนเป็นคนดี ละเว้นการทำชั่ว มีความดี มีระเบียบวินัย สามารถอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างมีความสุข มีจุดมุ่งหมายในชีวิตดีขึ้นเหมาะสมที่จะเป็น ผู้ครองเรือน และหัวหน้าครอบครัวต่อไป การเรียนการสอนมุ่งเน้นการอ่านออกเขียนได้เป็น ประการสำคัญเพื่อ เข้ารับราชการหรือศึกษาต่อในระดับสูงขึ้นต่อไป จากความมุ่งหมายดังกล่าว เป็นการวางพื้นฐานของความเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี แต่ในสภาพสังคมที่หลากหลายในปัจจุบันไม่ได้ มีความมุ่งหมายเท่าที่กล่าวมานี้เท่านั้น ยังต้องการคุณสมบัติอื่น ๆ ที่จะช่วยส่งเสริมให้ผู้เรียน รู้จักคิด เป็น ทำเป็น และแก้ปัญหาเป็นด้วย

ด้านเนื้อหาวิชา การเรียนการสอนในระยะนี้ได้นำหลักธรรมคำสั่งสอนในพระพุทธ ศาสนามากล่อม เกลานิสัยให้ผู้เรียนเป็นคนดี มีศีลธรรม ไม่กล้าทำความชั่ว มีความ เกรงกลัวต่อ บาปกรรม มีการอบรมสั่งสอนมารยาท ขนบธรรมเนียมประเพณี การครองคนด้วย ส่วนผู้หญิง จะ เน้นศึกษา เรื่องการบ้านการเรือนโดยเฉพาะ มีการเรียนการทำครัว ทำขนม มวนพลู เย็บ ปักถักร้อยและกิจการบ้านเรือน และถ้าเป็นลูกผู้ดีมีตระกูล จะเน้น เรื่องการฝึกฝนกิริยามารยาท แบบผู้ดีด้วย จะเห็นได้ว่า เนื้อหาวิชา เหล่านี้มุ่ง เน้นให้ผู้เรียนนำไปประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวัน

ได้เหมาะสมกับวัย เพศ และฐานะของบุคคลในสังคมโดยมุ่งหวังให้เป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี เพื่อเป็นกำลังของชาติต่อไป

ด้านการเรียนการสอน มีลักษณะเป็นการอบรมสั่งสอนตามประเพณีของผู้นับถือศาสนา พุทธที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา การเรียนการสอนในสมัยนี้ใช้วิธีการบอกหนังสือและคือนั่งหนังสือโดยอาศัย การท่องจำอย่างเดียวไม่มีการฝึกทักษะด้านอื่น ๆ วิธีการศึกษาเล่าเรียนแล้วแต่ครูผู้สอนจะเป็น ผู้กำหนด ไม่มีการกำหนดหัวข้อหรือ เรื่องที่จะสอน ไม่ได้กำหนดเวลาเรียนว่าจะเรียนสำเร็จ เมื่อไร และไม่มีการเก็บค่าเล่าเรียน ไม่มีแบบเรียนใช้โดยตรงและไม่มีการวัดผลและประเมินผล อาศัยวัด วั่ง บ้านและสำนักปราชญ์ราชบัณฑิต เป็นสถานที่เรียนและมีพระสงฆ์ เป็นครูผู้สอน ซึ่งสอน โดยไม่มีค่าจ้างสอน สำหรับเวลาเรียนในภาคเช้า เริ่มตั้งแต่เวลาประมาณ 3 นาฬิกาถึง 10 นาฬิกา ส่วนภาคบ่ายเริ่มตั้งแต่บ่าย 2 โมงถึงเวลาประมาณ 3 หรือ 4 โมงเย็น และ หยุดเรียนในวันโกนและวันพระ จะเห็นว่าสภาพการเรียนการสอน เป็น เรื่องที่ขึ้นอยู่กับครูหรือ พระสงฆ์ที่เป็นผู้สอนทั้งสิ้น การเรียนรูของผู้เรียนจะมีส่วนให้เห็นความสามารถของผู้สอน รวมถึงความเอาใจใส่และความสามารถของผู้เรียนด้วย

ด้านสื่อการเรียนการสอน เนื่องจากในระยนี้การเรียนการสอนยังไม่เป็นระบบ การใช้สื่อการเรียนการสอนยังไม่แพร่หลาย แบบเรียนที่ใช้ยังไม่ได้จัด เป็นรูปเล่มเหมือนในปัจจุบัน และที่พอจะถือว่าเป็นหนังสือสอนศีลธรรม เล่มแรกของไทยคือ ไตรภูมิพระร่วง (เศฎมิถกถา) พระราชนิพนธ์ของพระมหาธรรมราชา ส่วนเครื่องเขียนมีกระดาษคำ ดินสอหิน (ดินสอขาวและ ดินสอเหลือง) และไม้บรรทัด ต่อมาได้มีการใช้กระดาษข่อย หมึกฝรั่งหรือหมึกจีน ส่วนเครื่องเขียนของพระสงฆ์หรือราชสำนักได้นำไม้ไผ่มาประดิษฐ์เป็นปากกาใช้ชุปหมึกเวลาเขียน แต่ใน ชนบทจะใช้ใบลานและ เหล็กแหลม เป็น เครื่องเขียน จึงเห็นได้ว่าสื่อการเรียนการสอนในระยะ ก่อนมีการประกาศใช้หลักสูตรระดับมัธยมศึกษาจึง เป็นไปตามสภาพของสังคมที่เป็นอยู่ขณะนั้น

ด้านการวัดผลและประเมินผล ยังไม่มีกฎ เกณฑ์แน่นอนขึ้นอยู่กับการพิจารณาตัดสินใจ ของครูผู้สอนที่จะประเมินผล เองว่าใครมีความสามารถถึงขั้นใด ควรจะสอนอะไรต่อไป ซึ่ง พิจารณาจากความสามารถในการจดจำให้ผู้เรียนท่องจำจากสิ่งที่ครูบอก หรือหัดเขียนเอาเอง จนได้แล้วครูจึงจะบอกหรือต่อความรู้ใหม่ให้ต่อไป จึงเห็นได้ว่าเกณฑ์ที่ใช้เป็นควกำหนดในการ วัดผลและประเมินผลผู้ เรียนจึงแตกต่างกันขึ้นอยู่กับความพอใจของครูผู้สอนแต่ละคน อย่างไรก็ตาม

การที่ผู้เรียนสามารถอ่านออกเขียนได้ การประพฤติตนเป็นคนดี มีศีลธรรมจรรยา ก็ถือว่า
การเรียนการสอนนั้นประสบผลสัมฤทธิ์แล้ว

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย